

Piotr Toczyski

Wstęp

Poniższy tekst jest przewodnikiem po prezentowanym zbiorze analiz współczesnych mediów, przeprowadzonych przez dwanaścioro autorów. Opisuje zarówno socjologiczno-medioznawczą genezę tej wielowymiarowości, jak i zadania, które autorzy zrealizowali. Jego hasłem przewodnim jest napięcie między poszukiwaniem tego, co pozostaje w mediach trwałe, a cyfrową makrotransformacją mediów pod względem ich organizacji, tematyki i gatunkowości oraz – równie ważnymi – stale dokonującymi się mikrozmiannami otoczenia cyfrowego. Tekst pisany jest więc zwłaszcza z myślą o odbiorcach przystępujących do lektury 10 numeru pisma „Adeptus” z perspektywy socjologii mediów i medioznawstwa oraz socjologii cyfrowej i internetoznawstwa, a także dla osób zainteresowanych takimi zagadnieniami jak komunikacja, wykluczenie cyfrowe i cyfrowa inkluzja w bardziej interdyscyplinarnym ujęciu.

Artykuły obecne w numerze podzielić możemy na trzy części: (1) o ucyfrowieniu form i gatunków medialnych; (2) o wielorakich drogach do cyfrowej inkluzji społecznej; (3) o sieciowym społeczeństwie (dez)informacyjnym. Genezą tego zbioru była konferencja zorganizowana w 2015 roku w Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Za przebieg wydarzenia odpowiadał trzyosobowy komitet naukowy, w którego skład weszli: dyrektor IFiS APS prof. dr hab. Elżbieta Tarkowska oraz redaktorzy prowadzący niniejszego numeru: dr Piotr Toczyski i dr Iwona Zielińska, adiunkci z Wydziału Stosowanych Nauk Społecznych APS. Trzyosobowy komitet organizacyjny stanowili Kacper Kożuchowski, Krzysztof Kuran i Anna Walenda, dziś już magistrowie socjologii mediów.

O jakich zatem nowych wymiarach starych i nowych mediów możemy mówić? Spośród ośmiu tekstów przedstawionych na konferencji oraz dwóch pozyskanych już później udało

The study was conducted at author's own expense.

No competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences & The Slavic Foundation.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2017.

się zbudować trzy wyraźne bloki tematyczne. Pierwszy blok poświęcony jest zmianie form przekazu logowizualnego. Zwłaszcza nowe media są nośnikami (a w dużej mierze także produktem) nowych gatunków cyfrowej komunikacji. W pierwszym z artykułów Anna Gumkowska i Maria Czarkowska proponują, żeby narzędzia genologiczne wypracowane przez literaturoznawców stosować do badania komunikacyjnych zjawisk społecznych w internecie. Przywołują trzy przestrzenie nowych cyfrowych form gatunkowo-komunikacyjnych – Facebook, Twitter oraz Pinterest – w których publikować może każdy, kto ma dostęp do internetu, motywację, czas i oczywiście umiejętność samodzielnego publikowania – lub też jest w stanie zasoby te pozyskać przynajmniej krótkoterminowo. Wytwarzane w przestrzeniach *social media* nowe gatunki są wrażliwe na zachodzące zmiany – są przede wszystkim nietrwałe, porównywalne do fajerwerków. Mimo tej nietrwałości gatunku sam zapis może okazywać się jednak bardzo trwały. Ten nowy horyzont w opisie autorek to triada, wyrażona już w samym tytule: „Facebook, Twitter, Pinterest – nowe perspektywy badawcze”. Perspektywy, dodajmy, właśnie genologiczne, odnoszące się do gatunków.

Transformacja cyfrowa i sprostanie wymogom nowej gatunkowości nie musi być wcale kierunkiem oczywistym. W drugim artykule z tego bloku Małgorzata Gajda-Łaszewska opisuje spadek czytelnictwa papierowej prasy i związane z nim ryzyko podtrzymywania przez internetowe media zbiorowości skupionych wokół nich odbiorców bez ekspozycji na poglądy inne niż ich własne. W konsekwencji, mimo nadpodaży informacji, rosnąć będzie rozwarstwienie odbiorców pod względem ich orientacji w sytuacji. Do takiego stanu rzeczy przyczyniać ma się obecność w przestrzeni – dawniej zarezerwowanej dla wiadomości – także treści rozrywkowych. Autorka już tytułem swojego artykułu pyta o status internetyzacji prasy: „Cyfrowy eksperyment gazet codziennych: konieczność czy pochopny ruch?”.

W trzecim tekście omawianego bloku Kalina Kukiełko-Rogozińska i Krzysztof Tomanek proponują spojrzenie na przejście do internetu fotografii dokumentalnej, formy dawniej zdecydowanie prasowej. W artykule „Oblicza wojny w kontekście teorii mediów Marshalla McLuhana” analizowany przez nich blog, prowadzony przez kanadyjską fotoreporterkę wojenną, przybliży jednocześnie figurę, tło i sondę z medioznawczej narzędziowni kanadyjskiego klasyka studiów nad mediami jako przedłużeniami naszych zmysłów. Powyższe trzy teksty łączy obserwacja przekształceń i migracji między mediami różnych form gatunkowo-komunikacyjnych – dokonujących się i dokonywanych tak, by sprostać nowym warunkom medium cyfrowego i specyficznym oczekiwaniom publiczności w przestrzeni cyfrowej.

Jednak sama cyfrowa transformacja nie pozwala wszystkim na równy udział w jej produktach i procesach. Przewodnim hasłem kolejnego bloku tekstów jest więc problem wykluczenia cyfrowego – często przywoływany punkt wyjścia w myśleniu o internecie. Zazwyczaj zasadniczy jest tutaj podział na użytkowników i nie-użytkowników. Możemy iść o krok dalej w kreśleniu odcieni tego podziału, proponując lekturę tekstów z następującym wiodącym pytaniem: kiedy to cyfrowe rozróżnienia stają się podziałem cyfrowym? Którędy przebiegać może trajektoria od wykluczenia do zaangażowania?

Wioleta Tomczyńska przywołuje pojęcia cyfrowego podziału i wykluczenia cyfrowego, *divide* i *exclusion*. Przeprowadzając ogląd zjawiska w tekście zatytułowanym „*Digital exclusion* – definicje, przyczyny, przeciwdziałanie” dostrzega, że poziomy dostępu, motywacji, umiejętności oraz intensywności korzystania z internetu sytuują Polskę na peryferiach świata pod względem rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Chociaż do opisu obecnego etapu rozwoju polskiego społeczeństwa informacyjnego lepiej pasuje pojęcie „półperyferii”, to nawet bez niego warto dyskutować nad tym, jak wiele cyfrowej nowoczesności wymyka się dzisiejszej Polsce. Katarzyna Sobczak używa narzędzi teoretycznych Jeana Baudrillarda w zestawieniu z pojęciem wykluczenia. Zauważa obecną już w literaturze konstatację kolejnego stopnia wykluczenia cyfrowego. Swój tekst zatytuowała „Facebook jako źródło wykluczenia społecznego ery Web 2.0”, bowiem wyłączenie poza grono osób poinformowanych może następować przez algorytmy Facebooka, ale też przez własne działania użytkownika. Autorka nie rozstrzyga, czy przeciwdziałanie własnemu wykluczeniu poprzez taką aktywność wystarczy. Jednoznacznie wskazuje jednak na konieczność zaangażowania po to, by uniknąć wykluczenia, a próbować zbliżyć się do roli cyfrowo-analogowego świadomego obywatela. Rozróżnienie, które może być inspirujące, to wskazanie kolejnych poziomów wykluczenia cyfrowego, z ich oddaleniem od warstwy fizycznej internetu, a coraz większą bliskością wobec warstwy treści. Sugerują one miękki – psychospołeczny, a nie strukturalny – charakter rozbieżności między potencjałem cyfrowym, a intensywnością wykorzystania internetu.

Jędrzej Maliński w oparciu o inne klasyczne już pojęcie – kapitału w ujęciu Pierre’a Bourdieu – proponuje sformułowanie zanonimizowanego „kapitału uwagi” w twórczym powiązaniu z hasłem „Web 2.0” (zaledwie dziesięcioletnim w chwili wspomnianej powyżej konferencji z 2015 roku, ale szybko starzejącym się – tak jak wszystkie hasła słownika socjologii cyfrowej). Tekstem „Kapitał uwagi jako skutek powstania mediów społecznościowych” autor akcentuje rolę działania ludzi, ale też rolę algorytmów Facebooka, w nierównej dystrybucji tego kapitału i być może w pewnych formach wyzysku twórców przez dystrybutorów: czyli przez właścicieli

bądź depozytariuszy ramy wydawniczej. Julia Śliwińska sięga do teorii Manuela Castellsa i wiąże ją zwłaszcza z pracą Mieke Bal, akcentującą artystyczny „performans” i „performatywność”. W tym podejściu – w zasadzie teatrologicznym – dostrzega, że nowomediałna sztuka jest wstępem do zmiany społecznej. W społeczeństwie sieciowym to zaangażowanie artystyczne poprzedza zaangażowanie obywatelskie, ale też współwystępuje z nim. Przejawem tego związku jest tytułowe „Społeczeństwo sieci a nowe formy zaangażowania”.

W uzupełnieniu dyskusji na temat inkluzji cyfrowej Tatiana Kanasz opisuje, jakie nastawienie prezentują „Media masowe wobec biedy w Polsce”. Koncentrując się na starych mediach, jedynie na marginesie swoich rozważań autorka spogląda na internet. W jej przekonaniu media cyfrowe mogą pozwalać osobom biednym zabierać głos na własny temat i dawać im szansę przeciwstawiania się stereotypizacji – z pomocą organizacji pozarządowych. Czy istotnie osoby w trudnym położeniu materialnym mogą tworzyć własne narracje za pomocą blogów, filmów i artykułów? Jak ma się ta możliwość do ich kompetencji cyfrowych? Lektura powyższego bloku pięciu artykułów powinna być szczególnie inspirująca dla badaczy cyfrowego wykluczenia, podziałów i cyfrowej inkluzji, ale też dla teoretyków i praktyków sprawności informacyjnych.

Część wystąpień konferencyjnych dotyczyła zanurzenia w internecie, czyli cyfrowej immersji, cyfrowej tubylczości, gier i komunikatoryzacji. Wśród nich znalazło się też miejsce dla analiz procesu komunikowania związanego ze zdrowiem: rozwojem seksualnym i genetycznymi modyfikacjami żywności. Maria Woźniak w tekście „Rola mediów i innych agend socjalizacji jako źródła wiedzy młodzieży o seksualności” wykazuje, że młodzież deklaruje, że ze względu na obyczajowe skrępowanie rozmowami o seksie to właśnie w internecie poszukuje wiedzy o własnej rozwijającej się seksualności. Przykład przecięcia zagadnień seksualności z internetem wskazuje, że nowe cyfrowe formy prezentacji treści mogą mieć wpływ nawet na rozwój wiedzy młodego człowieka w sferach życia decydujących dla życiowego dobrostanu. Związek ten w jaskrawy sposób dowodzi przenikania się obszarów tego, co wirtualne, z tym, co realne. Intymna sfera seksualności i budowanie wiedzy na jej temat sprawia, że centralne miejsce wśród źródeł informacji o seksie zajmuje internet.

W analizie zatytułowanej „Wpływ mediów społecznościowych na komunikację naukową: strategie przeciwników GMO na Facebooku” Iwona Zielińska przykłada rozpowszechniony wśród popularyzatorów model komunikowania i popularyzowania nauki do tego, jak swoje tezy komunikują uczeni, a jak wygląda pseudonaukowa komunikacja aktywistów, propagatorów i dezinformatorów dotycząca sporu o GMO. Analiza prowadzi do wniosku, że to ci

drudzy mogliby uczyć tych pierwszych. Akademicy uczeni bowiem nie potrafią, nie chcą, bądź nie mają motywacji czy zasobów do skutecznego realizowania swojej informacyjnej misji społecznej. Społeczna rola uczonych w świecie *social media* czy mediów społecznościowych okazuje się tym samym trudniejsza w realizacji niż misja zmotywowanego aktywisty. To zaś otwiera liczne nowe przestrzenie dla wspierającego uczonych działania ze strony praktyków komunikacji masowej i dla medioznawców, wśród nich oczywiście socjologów mediów.

Odzew na hasło „Nowy wymiar starych mediów” był znaczny, a temat ten przenika wiele obszarów dzisiejszej rzeczywistości. W trakcie przywołanej na wstępie konferencji padały – czasem rozbieżne – diagnozy odnośnie możliwych konsekwencji przeniesienia treści obecnych w formie papierowej do przestrzeni internetowej. Jedna dotyczyła książek, a druga (publikowana w tym zbiorze) prasy. Elektroniczne książki, częściej zwane u nas z angielska e-bookami, w stylistyce bliskie być może są wspomnianemu w jednym z prezentowanych wyżej tekstów artystycznemu „performansowi”. Zmianę, jaka miałyby się wiązać z większym ładunkiem artystycznym – typograficznym i animowanym – w zawartości e-booków, warto rozważać jako czynnik odwrócenia postawy mniejszego zaangażowania wśród czytelników, ku któremu zmierza czytelnictwo tradycyjnych papierowych książek. Współczesny czytelnik oczekuje bowiem coraz częściej także bardziej multimedialnego doświadczenia, bliższego grze komputerowej niż książce papierowej.

Mimo że można syntetycznie opowiedzieć o wymienionych wyżej zjawiskach, to w przygotowanym zbiorze – tak, jak i w trakcie poprzedzającej go konferencji – widzimy selektywne stosowanie teorii mediów. Ledwie sygnalizowane ujęcie autorstwa Marshalla McLuhana (ur. 1911) i będące w dyskusji z nim podejście Manuela Castellsa (ur. 1942) referentom zdarzało się świadomie pomijać na rzecz rozróżnienia zaproponowanego przez Jana van Dijka (ur. 1952), być może nowego klasyka socjologii mediów. Także zamierzeniem niniejszej kompozycji jest po prostu dostarczenie nowych studiów przypadku i nowych inspiracji – bez próby wpasowania ich w jedną ramę teoretyczną czy też dobrania dla nich *ex post* spójnej teoretycznej osi. Zbiór ten nie pozwala nam więc znaleźć jednego wymiaru, na którym można próbować dokonać opisu czy oceny wszystkich zasygnalizowanych i analizowanych tu nowych zjawisk. Warto więc zwrócić uwagę na ten aspekt cyfrowej transformacji mediów: czy łatwo w nim o spójny dobór narzędzi teoretycznych? Po lekturze możemy w zasadzie jednoznacznie stwierdzić tylko tyle, że istnieje już nowa wielowymiarowość nowych mediów. Ciągła zmiana, liczne procesy przemian są póki co niejako wpisane w transformację cyfrową, której kolejne fale obserwujemy.

Czego nowego dowiadujemy się z całokształtu? Jaki wkład te studia łącznie wnoszą do teorii? Prezentowany w tym numerze zbiór nie jest pomyślany jako pełny i systematyczny przegląd literatury przedmiotu, ani jako rozbudowana propozycja teoretyczna. Teksty mają charakter wycinkowy i nie zawsze zakotwiczone są w badaniach empirycznych. Podkreślając wyżej mocne strony tych artykułów z punktu widzenia współczesnej refleksji internetoznawczej, a niekiedy też dopowiadając do nich pewne myśli, zachęcam: dążmy w lekturze do ich samodzielnego podsumowania lub krytycznych rozwinięć tego, co piszą autorzy. Teoria mediów cyfrowych długo jeszcze nie będzie zamknięta.

Wraz z redakcją pisma „Adeptus” kierujemy do wszystkich autorów i recenzentów, a także do uczestników wspomnianej konferencji podziękowania za utrwalony wkład w zrealizowane zamierzenie opowiedzenia o kierunkach i formach transformacji mediów. Osobne podziękowania do redakcji „Adeptusa” za życzliwe przyjęcie propozycji oraz szybkie i efektywne przeprowadzenie całego procesu redakcyjno-wydawniczego kierują redaktorzy prowadzący tomu – dr Iwona Zielińska i niżej podpisany.

Jako że koniec wieńczy dzieło, to właśnie miejsce chcemy poświęcić jeszcze jednej osobie. Otóż prezentowanego tu przedsięwzięcia nie byłoby bez zmarłej w 2016 roku prof. Elżbiety Tarkowskiej, która z pewnością z zaangażowaniem redagowałaby niniejszy tom czasopisma z nami. Nie ograniczała się w swojej pracy do kwestii socjologii kultury, czasu i ubóstwa. Sprzyjała także refleksji nad mediami cyfrowymi – jako twórczyni i orędowniczka socjologicznej specjalności medioznawczej w APS. Profesor Tarkowska – co mało kto pamięta – brała udział w jednym z najciekawszych pionierskich projektów na rzecz budowania w Polsce świadomego społeczeństwa cyfrowego. Weszła mianowicie w skład wolontaryjnego zespołu tłumaczy ważnej pracy Lawrence’a Lessiga zatytułowanej *Free Culture. How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity*. Dzięki temu zaangażowaniu książka Lessiga, wydana w 2004 roku w Stanach Zjednoczonych, rok później ukazała się w Polsce. Profesor Tarkowska rozumiała wagę i znaczenie rozwoju internetu. Chętnie interesowała się rozwijaniem namysłu nad mediami cyfrowymi i dokonała tego także poprzez konferencję, której pokłosiem jest prezentowany tu zbiór artykułów.

Citation:

Toczyski, P. (2017). Wstęp. *Adeptus*, 2017(10). <https://doi.org/10.11649/a.1621>